

"Burdan min atlı keçdi"

lirik "mən" in uşaqlıqdan ta günümüzə cən təsvir olunan taleyi ilə yanaşı, sanki minlərlə insanımızın da tərcümeyi-halı ilə rastlaşırıq.

İllər öncə onun "Qatardan məktub" adlı kitabını oxuyub çox duyğulanmışdım. Hidayət İrəvanda çox gənc yaşında, 24 yaşında Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Dram Teatrında direktor vəzifəsinə irəli çəkilməmişdi. 16 il həmin vəzifənin ağırlarını, əzablarını öz taleyi kimi yaşamışdı. Bu vəzifənin ağırı-acısı ondan ibarət idi ki, tarixi bir teatr erməni daşnakları içində yaşatmaq, səhnə əsərləri hazırlamaq və onları tamaşaçılar qarşısına çıxarmaq, kadrlara qayğı-diqqət, lazımi teatr avadanlıqları (səhnə geyimləri, dekorasiya və s.) əldə etmək, bir sözlə, bunları başa gətirmək nəinki çətin, hətta yuxusuz gecələr, əzab, dərd və məsuliyyət idi. Amma nəyin bahasına olursa olsun, teatr yaşamalı idi. Daşnaklarla mübarizə meydanı idi. Daşnak tör-töküntüsü olan ermənilər İrəvanda bu teatrın qarşılığı olaraq Bakıda erməni teatrı açmaq planları üzrə illərlə çalışdılar. Amma Xankəndidəki erməni teatrını sanki unudaraq, ikinci bir teatr istəyirdilər, hətta bu arzularını Heydər Əliyevə birbaşa demək cürəti və fürsəti də tapdılar. Uzaqgörən dövlət xadimi isə onların bu arzularına elə söylədikləri yerdə "yox" cavabını almışdılar. 16 ilin ağırı-acısından, sui-qəsdlərindən, təxribatlarından yorulan Hidayət Bakıya yol almağa qərar vermişdi. Amma üreyini, uşaqlığını, gəncliyini qoyub gəlidiyi yurduna, el-obasına, "qatardan məktub" yazmalı oldu:

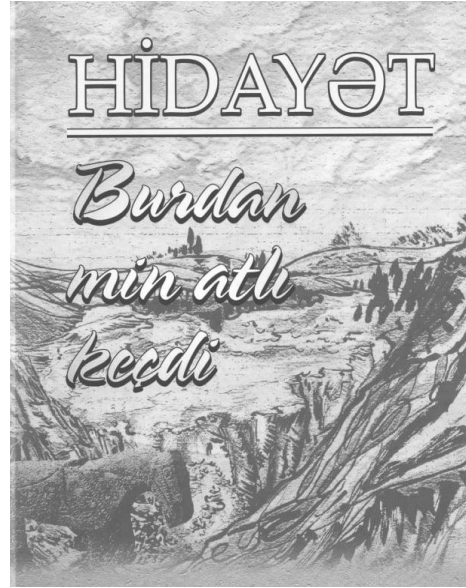
Gərək kəndimizdən çıxmıyaydım heç, Çapa verməyəydim beş-on şeirimi, Özüm isidəydim öz nəfəsimlə Öz doğma yurdumu, doğma yerimi.

Bu misralar lirik "mən" in peşmanlığı yox, dünyanın haqsızlığına, etibarsızlığına etirazı idi. Amma həyat davam edir: həzin, kövrək, duyğulu, həyəcanlı, təəsüf, arzu dolu istəklərlə. İnsan ümmanlara sığmayan arzu-dileklərlə yaşayır - məcrasından aşırıb-daşanda da elə onun axınına təslim olur. Hidayətın yaradıcılığı haqqında bir neçə dəfə mətbuatda yazmışam: "Şair-vətəndaş", "Xalqın tale itkisi", "Bir nəğmə yazıram Yaşayırım mən", "Məhəbbət yaşayır hələ", "İrəvan teatrı - insanlar kimi teatr da didərgindir" və bir çox məqalələrdə onun yaradıcılığına geniş yer ayırmışam.

"Burdan min atlı keçdi" adlı kitabında diqqət çəkən məqamlardan biri Heydər Əliyev fenomeninə hələ sovetlər dövründə də ermənilərin paxıl münasibətindən, ondan çəkinmələri, qorxularından məkrli arzularını həyata keçirə bilmədikləri səhifələrdir. Onlar nə istəyirdi? Hər fürsətdən yararlanıb Qarabağ torpaqları ilə yanaşı Naxçıvan, Qazax, Dilican, İcevan ərazilərindən də torpaq payı ummaları. Və utanmaz-utanmaz da dilə gətirmələri, yuxarı dairələrə qədr bu məsələni qaldırmaları, rəsmi tədbirlərin gündəliklərinə salma abırsızlıqları və s. Nə qədər ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdədir, siyasi meydandadır, bu arzularını həyata keçirə bilməyəcəklərini anlayan da isə ilk olaraq, gizli yollarla onu aradan götürmək, nüfuzdan salmaq təbliğatına başladılar. Bu məsələləri Hidayət "Burdan min atlı keçdi" kitabında çox səlis, ardıcılığı, tarixi sənədlərə istinad edərək qələmə alıb. Tarix dərsliklərində gələcək nəsle tədris ediləcək dərəcədə dəqiq yazıb. Bütün dövlət idarələrində siyasi büro üzvləri sırasında Heydər Əliyevin də fotosu olardı. Soyadı "Aliyev" yazılırdı deyə sıralamanın başından 2-ci, ya 3-cü yerdə olan bu portret Ermənistanda axırıncı yerdə olardı və o yer də həmişə boş olardı. Soruşanda isə şüşəsi qırılmışdı, təmir üçün endirilmiş. Bu qədər gözügötürməzlik, bu qədər iyrenc xislətlərinə adam mat-məttəl qalırdı. Təbii ki, bunlar sadəcə öteri ürək bulandırmaları, həm də gizli oyunları idi. Əsərdə H.Əliyev tarixi şəxsiyyətinin İrəvanın azərbaycanlı əhalisinin hər mənada dəstəyi, qayğısı ön planda verilir.

Əsərdə adları çəkilən yer-yurd adları, qədim toponimlər məsələsinə toxunmaq istərdik.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Kəlbəcər rayonuna səfəri zamanı belə bir tövsiyə mesajını verdi: "İndiki Ermənistan ərazisində yerləşən bütün qədim Azərbaycan yaşayış məntəqələri əsl adı ilə çağırılmalıdır. Məsələn, Naxçıvan-Ermənistan sərhədində mövcud olan gərginliklə bağlı mən indi mətbuatı izləyirəm. Bizim mətbuatda yazılıb ki, Ermənistanın "Yerasx" kəndində, onun ətrafında hansı hadisələr baş verir. Bu kəndin adı Arazdəyəndir və azərbaycanlılar deportasiyaya qədər orada əbədi yaşayıblar. Ona görə bütün qədim, yeni tarixi adlar bərpa edilməlidir. Bu adlar bizdə müxtəlif kitablarda da öz əksini tapıb. Ona görə xahiş edirəm ki, həm jur-

nalistlər, həm ümumiyyətlə, insanlarımız bu yerlərin əsl adlarını çəksinlər - Vardenis yox, Basarkeçər rayonu, Basarkeçər şəhəri". "Burdan min atlı keçdi" kitabında da, ondan əvvəlki bütün əsərlərində də Hidayət bir qayda olaraq, toponimlər məsələsinə həmişə xüsusi həssaslıqla yanaşıb. Qədim türk məskənlərimizin adlarını xalqın dilində, yaddaşında səsləndiyi kimi yazıb. Çünki o zaman dərdimizdə, qələmə alınan hadisələr də anlaşıqlı, anamlı görünür. Erməni xislətlərindən bəhs edilən yerlərdə elə erməninin dilində verməyi də münasib bildiyi məqamlar da var. Çünki erməni xisləti yanına türk toponimləri yaraşmır. Bizim qədim torpaqlarımızda Ermənistan dövləti yaradıldı. Halbuki, o torpaqlarda son günə qədər (dekabr, 1988) toponimlər türk adları - Azərbaycan adları idi.

Kitabda bir çox tarixi yerlər, məkanlar haqqında maraqlı yazılar oxuyuruq. Müəllifin ana vətəni Miğrı rayonu və onun kəndləri can yanğısı, ürək qanı ilə - şair nəzmi ilə sığallana-sığallana, nasir ustalığı ilə təsvir edilən hiçqırıqlı tarix öz qədim adları ilə yazıya - yaddaş səhifələrinə köçürülüb:

Burada min illərdir yaşayır ellər - Tarixin alınmaz şöhrət yoludur. Ən zərif nəğmələr, ən şirin dillər, Ən təmiz məhəbbət zəngəzurludur.

Tarixi şəxsiyyətlər, tarixin səhifələrində yaşamağa haqqı olan şəxsiyyətlər. Kitabda bu silsilədən əməlləri və yaratdıqları ilə yaddaşlardan silinməyəcək - Rza Vəlibəyov (1903-1974), Cəfər Vəlibəyov (1907-1981), Əli Məmmədov (1908-1973), Talib Musayev (1908-

2005), Sidiqə Qədimova (1912-1986), Hüseyn Məmmədov (1915-1994), Tapdıq Əmiraslanov (1918-1976), Əli Həsənov (1920-1977), Yunus Rzayev (1923-1985), Sabir Rzayev (1924-1978), Vəli Zeynalov (1925-1985), Dursun Abbasov (1927-1991), Sabir Əsədov (1927-2002), Məhərrəm Bayramov (1928-1981), İsmixan Məmmədov (1930-1994), Həsən Səfərov (1930-1983), Həzi Musayev (1930-1998), Cahangir Əliyev (1931-2010), Cəlal Əliyev (1931-2001), Həsən Musayev (1933-1999), Qəşəm Aslanov (1934-1984), Aliyösa Bayramov (1934-1990), Mehdi Həsənov (1935-1971) və bir çox İrəvan ziyalıları - qeyrətli Vətən oğulları haqqında portret çərçəklər ilk dəfə yazılmış qiymətli mənbələrdir.

Orada yaşayan azərbaycanlı əhalini nəzərə alaraq "Sovet Ermənistanı" adlı respublika miqyaslı dövlət qəzeti çap olunurdu. Kitabda həmin qəzetin tarixi, orada fəaliyyət göstərən jurnalistlər, yarıdıcı ziyalılar haqqında geniş məlumatlar öz əksini tapıb.

Kitabdan sitat: "İrəvanda işlədiyim 18 ildə keçdiyim yollara nəzər salanda yüzlərlə belə mübahisələr, gərgin söhbətlər, bəzən münaqişələr yada düşür, mən bu kitabda onlardan üç-dördünü misal götürürəm, məqsədim öz fəaliyyətimi göstərmək deyil, xalqımıza qarşı "çalxalanan" nifrət, dövlət səviyyəsində aparılan milli ayrı-seçkilik siyasəti içində Azərbaycan ədəbi mühitinin, Azərbaycan teatrının özünüdəstəkləmə, qoruma və inkişaf potensialını oxuculara çatdırmaqdır".

"İrəvana 7 məktub", "Orda Zəngəzurda mənim üreyimin məzarı qaldı", "Didərginlərə məktub", "İkinci "Əfqanıstan" yaradılır? Nə üçün?!", "Həqiqət kar deyil", "Ağlınızı başınıza yığın", "Heç kəs mübarizəsiz, vuruşsuz məğlub olmaq istəməzdi" başlıqlı tarixi-publisistik yazılarda min bir mətləb açıqlanır. Bu qədər irihəcmli (744 səh.) kitabı birnəfəsə oxumaq olur, amma oradakı yazıların, fikirlərin dərinliyinə enib təhlil etmək oxucunu çox düşündürür.

"Burdan min atlı keçdi" kitabı tarix dərslərində tədris olunacaq vəsaitdir. Tariximizin bir hissəsinin daş yaddaşındadır. Həm də yuxarıdakı fikrimizin təkrarı kimi səslənsə də, bu bir memuar əsəridir, həmçinin təzkirə izlərinin əksi ilə rastlaşırıq. Eyni zamanda, əsər Heydər Əliyev fenomeninə tarixi faktlar, hadisələr miqyasında nəzər salnaməsidir.

Orada yaşadığı illərdə çox ziyalılarla əməkdaşlıq ünsiyyətində olan müəllif yazır ki, bütün tanıdıqları "hər öz atına minib getdi" və onların tək öz yadında yox, ədəbiyyat, tarix, kitab yaddaşına köçürülməsi də milli maraqlarımız üçün çox vacibdir.